

IWONA MORAWSKA ORCID: 0000-0001-7866-2272
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Literackie kreacje postaci historycznych w cyklu książek dla młodych czytelników „Zdarzyło się w Polsce”

Abstrakt: W artykule omówione są wybrane strategie kreowania postaci historycznych w cyklu książek dla młodych czytelników „Zdarzyło się w Polsce” (wyd. Literatura). Analiza stosowanych przez autorów rozwiązań i środków językowo-stylistycznych pozwoliła zrekonstruować implikowane w tekście sposoby tworzenia i wartościowania postaci literackiej o rodowodzie historycznym. Przedmiotem ustaleń są też nawiązania do kontekstów kulturowych, które mogą kształtować funkcjonowanie tego typu książek i ich bohaterów w obiegu czytelnicznym.

Słowa kluczowe: opowiadanie historyczne, kreacja literacka, postać literacka, postać historyczna, młody czytelnik, lektura, fikcja literacka, prawda historyczna

Literary Creations of Historical Figures in the Series of Books for Young Readers: “It Has Happened in Poland”

Abstract: The paper focuses on and discusses some chosen strategies of creating historical heroes in the series of books for young readers: “It has happened in Poland” (published by Literatura). The analysis of the solutions, linguistic and stylistic means used by the authors will allow to reconstruct the methods of creating and evaluating a literary form with a historical origin implied in the text. The subject of the arrangements will also be references to contexts that may shape the functioning of this type of books and their heroes in the reading circulation.

Keywords: historical story, literary creation, literary figure, historical figure, young reader, reading, literary fiction, historical truth

Wypada jednak zauważyć, że pytania, jak są prezentowane postacie oraz jak przebiega ich odbiór, nie eliminują bynajmniej pytań, czym one są, jak istnieją i jaka jest ich rola w literaturze i kulturze literackiej. [...] Postać jest więc specyficzną mową literatury, można by nawet rzec: specyficznym gatunkiem literackim, typem dyskursu.

(Kasperski, 1998: 16)

POSTAĆ W LITERATURZE JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

Niniejsza wypowiedź wpisuje się w nurt badań i dyskusji na temat pojęcia historyczności postaci i utworów literackich – w tym powieści i opowiadań – tworzonych z myślą o młodych czytelnikach. Problematyka przeobrażeń zachodzących w ramach tego rodzaju twórczości stanowi przedmiot ustaleń wielu autorów (o czym bardzo ciekawie pisze m.in. Gertruda Skotnicka, 1987; 2008), przy czym stale postuluje się o kolejne studia nad rozwojem tej odmiany gatunkowej, uzasadniając to m.in. potrzebą odkrywania nowych trendów, rozwiązań, metod, strategii tworzenia literackich obrazów przeszłości historycznej w zmieniających się uwarunkowaniach kulturowych, społecznych, aksjologicznych, obyczajowych, edukacyjnych itd. Nie bez znaczenia jest też – dobrze znane (choć dyskutowane) przeświadczenie – co do strategicznej i wielowymiarowej roli, jaką odgrywa postać literacka w utworze, a co sprawia, że w procesie lektury zwykle to właśnie ona – postać – najbardziej oddziałuje/wpływa na czytelnika, zwłaszcza młodego. Przyciąga jego uwagę, prowokuje, nurtuje, pobudza do refleksji, czy też wyzwała inne reakcje, pozostaje w pamięci, rozbudza wyobraźnię, emocje, inspiruje itd. Postać literacka „jest najkrócej mówiąc dyskursem i artystyczną antropologią. Te dwie właściwości rzutują na pozostałe” (Kasperski, 1998: 40). W szerszym – kulturowym i historycznym – wymiarze twierdzi się, że:

O nowości literatury nie świadczy ani nowy typ metafory, ani nowy model języka, ani nawet nie nowa filozofia, która może być po prostu przebraniem starych treści. O nowości literatury świadczy [...] nowy bohater. Świadczy on także rzeczywiście o nowej sytuacji społecznej, o nowym obliczu narodu [...] zmieniająca się sytuacja społeczna „powołuje” niejako nowe odmiany i wzory bohaterów, którzy otrzymują konkretyzacje w rozmaitych formach aktywności twórczej. Z tego powodu tak istotne znaczenie ma badanie owego kręgu zagadnień [...]. Bohater to nie tylko ktoś osiągający w jakimś zakresie najwyższą miarę, ale także po prostu c z ł o w i e k. I właśnie człowiek, sprawa jego osobowości, staje się w coraz większym stopniu przedmiotem refleksji filozoficznej, psychologicznej czy kulturoznawczej – w najszerszym rozumieniu tego słowa (Kłak, 1990: 7).

W antropomimetycznej koncepcji postaci literackiej wyróżnia się jej dwa aspekty: „człękokszałtność” i „tekstowość”. Decyduje o tym podzielane przez

wielu badaczy przeświadczenie, że postacie w literaturze odnoszą się wprost lub pośrednio do istot realnych, funkcjonując jednocześnie jako byty słowne i twory tekstowe. Postacie w literaturze należą w potocznym rozumieniu do świata fikcji. Fikcyjność jednych postaci nie wyklucza jednak podobieństwa innych do ludzi rzeczywistych. Postacie mogą być bez wątpienia – i bywają – przedstawieniami ludzi realnych („zacytowaniem” przypisywanych im cech), zobrazowanych jednakże według określonych reguł sztuki portretowania literackiego. Opiera się ono na zasadach faktograficznej i dokumentarnej wierności, prawdopodobieństwa, przybliżenia, detalizacji itd. Dopuszcza się przy tym stosowanie różnego typu *t r a n s f o r m a c j i*, jak na przykład hiperbolizacja czy „pomniejszanie” znaczenia postaci, metaforyczne przeniesienia na postać określonych znaczeń i skojarzeń symbolicznych. W wyniku tego „Na znaczenia pozaliterackie nakładają się „dodane” znaczenia figuralne oraz wartości ekspresywne, wynikające ze stosunku autora i/lub podmiotu mówiącego do przedstawionej postaci” (Kasperski, 1998: 35).

Postać jako integralny i niezbywalny składnik struktury utworu była i jest jednym z kluczowych ośrodków refleksji nad literaturą, na co zwracają uwagę autorzy wielu publikacji ukazujących historię kształtowania się spojrzenia na postać literacką w różnych okresach historycznych. W konstrukcji postaci literackiej wyodrębnia się zwykle: 1) wypowiedzi i język bohatera; 2) działania postaci: sposób bycia, postawy, decyzje, wybory, reakcje, motywacje, interakcje z otoczeniem itd.; 3) przestrzeń, tło, konteksty funkcjonowania postaci; 4) reakcje otoczenia wobec postępowania danej postaci (Chrząstowska, 1987: 426).

Omówienie literackich kreacji postaci historycznych w cyklu opowiadań „Zdarzyło się w Polsce” warto poprzedzić przywołaniem kilku ogólnych założeń dotyczących rozumienia pojęć kreacja, postać historyczna i fikcyjna. W badaniach literaturoznawczych nad miejscem i rolą postaci w strukturze tekstu literackiego podkreśla się niezmiennie ich doniosłość, niezbywalność, centralną pozycję. Wiążą one fabułę w wątki, skupiają uwagę i wzbudzają zainteresowanie czytelnika, oddziałują na jego sferę emocjonalną, poznawczą, wywołują przeżycia, dostarczają wzorów postępowania, odczuwania, myślenia, mogą być dla czytelnika źródłem samopoznania, autorozwoju. Istnieją różne sposoby i kryteria klasyfikowania postaci i bohaterów literackich. Jednym z nich jest ciągle dyskutowany podział na postacie autentyczne i fikcyjne w odniesieniu do literackich kreacji bohaterów znanych z historii (o czym przekonują przytaczane dalej fragmenty wypowiedzi niektórych badaczy).

Kreacja – w tym kreacja postaci – może być rozumiana jako „rewitalizacja czasu”, inwencja, twórcze działanie, dążenie do nowości, innego, niekonwencjonalnego przedstawienia/zrealizowania danego tematu, motywu, postaci (Karwatowska i in., 2016). Pokrewne kreacji pojęcie – kreacjonizm (do którego dalej nawiązuję) znajduje zastosowanie w badaniach teoretycznoliterackich nad strategiami konstruowania bohaterów literackich, ich rolą w strukturze utworów, wpływie na czytelników. Problematyka ta z kolei wiąże się ściśle

z dyskusjami na temat prawdy i fikcji w literaturze, autentyczności i fikcyjności postaci występujących, między innymi w beletrystyce historycznej dla młodych czytelników. Uwagę zwraca wielość stanowisk, typologii, brak jednoznacznych rozstrzygnięć, co w tego typu utworach daje się zidentyfikować jako prawdziwe a co fikcyjne, zwłaszcza jeśli chodzi o postać autentyczną, której obecność w historii potwierdzają fakty, źródła, zbiorowa pamięć przeszłości. Dlatego – jak zauważa Gertruda Skotnicka:

Analiza struktury postaci w beletrystyce historycznej na czołowe miejsce wysuwa problem kreacjonizmu. Z uwagi na udział pierwiastka kreacyjnego przywykło się w typologii postaci tradycyjnie wyodrębniać takie, które są oparte na pierwowzorach autentycznych, oraz takie, które tych pierwowzorów nie mają, nazywając pierwsze historycznymi, drugie – fikcyjnymi. Ten bardzo uproszczony schemat klasyfikacyjny opiera się na założeniu, że w pierwszych kreacjonizm został ograniczony faktami historycznie zaświadczoneymi, od imienia począwszy, w drugich – jest jedynym czynnikiem ich powieściowej egzystencji (Skotnicka, 2008: 237).

W tym miejscu warto zaznaczyć, że w badaniach nad strategiami tworzenia postaci w beletrystyce historycznej wyróżniają się co najmniej dwie tendencje:

- pierwsza rekonstruująca, rewitalizująca, przewartościowująca dawne dzieje (epokę, okres, wydarzenie, postać), bez względu na to, czy istnieje ich rzeczywisty pierwowzór, np. pierwowzór postaci, czy rodzi się ona w wyobraźni jako tzw. człowiek historyczny;
- druga to tzw. „kreacjonizm”, którego efektem jest postać „weryfikowalna tylko w planie ideowym, historiozoficznych założeniach utworu i w znacznie większym stopniu podporządkowana autorowi niż postać rekonstruowana (Stoff, 1982: 85).

Przywołane koncepcje kreowania postaci autentycznych korespondują z przekonaniem, że wykorzystywanie w tym procesie elementów rzeczywistości historycznej nie przeczy jej fikcjonalności, ponieważ wszystkie te elementy przechodzą przez świadomość twórczą pisarza, który tworzy z nich nową jakość. Oznacza to (jak przekonuje Skotnicka, 2008: 217), że pisarz ma prawo wykreować własną postać księcia Józefa Poniatowskiego (i każdą inną), wybierając informacje z dokumentów lub podręczników do historii i wypełniając wyobraźnią twórczą luki w materiałach historycznych dotyczące na przykład szczegółów z życia danej postaci, jej prawdopodobnych dylematów, stanów emocjonalnych, wewnętrznych niepokojów itd.

Warto podkreślić, że książki współtworzące przywoływany w tytule artykułu cykl, wpisują się w bogatą sięgającą XIX wieku tradycję pisarstwa historycznego dla dzieci i młodzieży, mającego przybliżyć młodemu pokoleniu dzieje ojczyste, rozwijać zainteresowanie narodową historią, sprzyjać wydobywaniu z wiedzy o przeszłości wniosków dla teraźniejszości i przyszłości (Skotnicka, 1987). Zebrane w pięciu tomach opowieści (po 10 w każdej części cyklu, który powstał w latach 2016–2018) przywołują odległą i bliższą historię. Świat w nich

ukazany – zlokalizowany w przeszłości, w zamkniętych już granicach wybranego okresu polskich dziejów, którego właściwości, koloryt, realia, problemy ewokują autorzy, korzystając ze źródeł i opracowań historycznych. Znajduje to potwierdzenie zarówno w tekście głównym, jak też w jego rozszerzeniu, które ma formę swego rodzaju „dopowiedzenia”/ czy też uzupełnienia wiedzy i lektury czytelnika na temat wydarzeń, postaci, okoliczności, kontekstów, jakie były związane z opowiedzianą historią. Służą poniekąd też jej uwiarygodnieniu i wyodrębnieniu ze strumienia fikcji literackiej, w której są zanurzone. W ten sposób spełniony zostaje wymóg historyczności utworu literackiego. W pojęciu tym – jak podkreśla Skotnicka – mieści się obok zjawisk natury formalnej – wizja materialnej i duchowej kultury określonej epoki, z typowymi dla niej postaciami uwikłanymi w proces dziejowy.

Procesy historyczne i ich uwarunkowanie, obok materiału faktograficznego i postaci, służą głównej funkcji powieści historycznej, jaką jest przypomnianie przeszłości. Opozycja „prawdy” i „zmyślenia”, czyli fikcji, faktu weryfikowalnego i kreatywnego, podkreślana w dawnych definicjach, ustępuje nowszemu pogładowi, że każdy utwór literacki, a zatem również powieść historyczna, jest tworem fikcjonalnym. Jej fabuła może być homologiczna wobec rzeczywistości historycznej wydobytej z wiarygodnych źródeł (Skotnicka, 2008: 7).

Z takiego zapewne założenia wyszli współautorzy cyklu książek: „Zdarzyło się w Polsce” (wyd. Literatura, 2016–2018): Grażyna Bąkiewicz (GB), Kazimierz Szymeczko (KSZ), Paweł Wakuła (PW)¹. Jak podkreśla ostatni ze wspomnianych autorów – pomysłodawca projektu – „książki te są głównie dedykowane tym, którzy cenią i lubią historię oraz tym, którzy... za nią nie przepadają! Dzięki nim przekonają się, że historia Polski jest barwna i ciekawa, pełna nieoczekiwanych zwrotów akcji i trzymających w napięciu, dramatycznych wydarzeń”². Przypuszczalnie zamysłowi przedsięwzięcia mogła też patronować myśl, że

Każda powieść historyczna, nawet ta najwierniejsza wobec źródeł, pozostaje „lustrem współczesności”, ponieważ autor wpisuje w nią świadomość własnego czasu oraz aktualne problemy, oceny i sądy. Może zawierać przestrogi i wskazówki dla terażniejszości bądź odsyłać fabularnymi sekwencjami do tego, co aktualnie wywołuje opozycję, słowem: może kształtować spojrzenie na przeszłość z perspektywy terażniejszości (Skotnicka, 2008: 7).

¹ Kazimierz Szymeczko (KSZ), Grażyna Bąkiewicz (GB), Paweł Wakuła (PW): *Piastowskie orły – 10 opowiadań z czasów Piastów* (2016) – I PO; *Od morza do morza – 10 opowiadań z czasów Jagiellonów* (2016) – II ODM; *Husarskie skrzydła – 10 opowiadań z czasów Rzeczypospolitej szlacheckiej* (2017) – III HS; *Walka o wolność – 10 opowiadań z czasów rozbiorów* (2017) – IV WoW; *Odzyskana niepodległość – 10 opowiadań z czasów XX wieku* (2018) – V ON. Zapisane w nawiasach oznaczenia identyfikują w tekście artykułu przywoływaną część cyklu, a inicjały autora odnoszą się do cytowanego opowiadania.

² <https://www.taniaksiążka.pl/zdarzylo-sie-w-polsce-walka-o-wolnosc-adam-bahdaj-p-500474.html>, [dostęp: 27.05.2019].

Mając na uwadze to, jak ważną rolę pełnią w ludzkim życiu pierwsze doświadczenia lekturowe – związane np. z poznawaniem historii (w jej różnych wymiarach, w tym narodowym), warto postawić pytanie o strategię włączania w świat fikcji literackiej treści związanych z dawną i nieodległą historią, stosowane w najnowszych książkach dla młodych czytelników. Książki, do których nawiązuję w tym artykule wpisują się nurt pisarstwa historycznego dla młodych czytelników. W poświęconych temu studiach zwraca się uwagę na rolę tego rodzaju książek w realizacji celów związanych z oddziaływaniami wychowawczymi i socjalizacyjnymi, ale też samoedukacją, kształceniem poczucia tożsamości osobowej, narodowej i wspólnotowej (o czym szerzej tu nie będę mówić):

Powieść historyczna [...] uczestnicząc w szeroko pojętej edukacji historycznej tworzyła w świadomości pokoleń taki obraz przeszłości i kształtowała taki rodzaj myślenia historycznego, jaki wynikał z programów ideowych, ze stosunku do tradycji i teraźniejszości. Podając wiedzę o przeszłości, brała żywy udział w procesie edukacji społecznej, przekazywała bowiem określony system wartości, norm postępowania i obyczajowości. [...] Wpływając na kształt beletrystycznych wątków i motywów, na schematy fabularne i literackie wizerunki postaci stanowiła istotny składnik dziejów „słowem malowanych” (Skotnicka, 1987: 315–316).

Moja wypowiedź koncentrować się będzie wokół odpowiedzi na tak postawione pytania:

1. Kim są bohaterowie tego cyklu „Zdarzyło się w Polsce”? Jak można ich sklasyfikować?
2. Jaką rolę wyznacza się im w przestrzeni świata przedstawionego?
3. Jak są te postacie skonstruowane, co uznać można za charakterystyczne dla tych kreacji? Jaki kryje się w nich potencjał oddziaływania na młodych czytelników?
4. Nośnikami jakich wartości, znaczeń, sensów są te postacie?
5. Co zwraca uwagę w tych kreacjach? Czy i jak wpisują się one w świat wyobrażeń i doświadczeń współczesnych młodych czytelników (do których są przede wszystkim adresowane)? Na ile mogą ich zaintrygować, czy też jakie inne wywołać reakcje?

Próbując odpowiedzieć na tak postawione pytania, skupię się przede wszystkim na omówieniu rozpoznanych w toku lektury strategii i zabiegów retorycznych oraz innych rozwiązań, które zastosowano w wybranych kreacjach postaci historycznych wpisanych w fabułę opowieści tytułowanych: *Piastowskie orły*, *Od morza do morza*, *Husarskie skrzydła*, *Walka o wolność*, *Odzyskana niepodległość*. Przywołane tytuły i treść opowieści nawiązują do najbardziej znaczących dla polskiej historii wydarzeń, dat, postaci, miejsc, tradycji, zwyczajów, nazw, tytułów, zaczynając od czasów Mieszka, po Polskę Piastów, Jagiellonów i dalsze dzieje aż do współczesności znaczonej wejściem na drogę demokratycznych przemian dzięki Solidarności 80. Przyjęta formuła tego ujęcia – mimo czasowej rozciągłości, licznie przywoływanych faktów historycznych łączonych z fikcyjną

treścią - wydaje się bardzo ciekawa, dostosowana do możliwości percepcyjnych współczesnych młodych czytelników. Odpowiedź na pytanie o wyznaczniki charakteryzujące kreacje postaci wpisanych w świat książek z cyklu „Zdarzyło się w Polsce”, musi być poprzedzona ich ogólnym przedstawieniem. Kim są zatem te postacie? To zapisani w polskiej historii i pamięci zbiorowej bohaterowie, wśród nich: królowie, książęta, rycerze, kronikarze, duchowni, uczeni, artyści, pisarze, poeci, wojskowi, politycy, dyplomaci, dowódcy, żołnierze, obcokrajowcy, mniejszości narodowe, grupy wyznaniowe itd. Ich obecność reprezentują w omawianych opowiadaniach konkretne postacie, wymieniane z imienia i nazwiska, wpisane w określoną datami i przestrzeń historyczną. Są wśród nich między innymi: książęta i królowie z dynastii Piastów, Jagiellonów, królowie elekcyjni, Mikołaj Kopernik, Mikołaj Rej, Jan Kochanowski Ojciec Kordecki, Tadeusz Kościuszko, Napoleon, książę Józef Poniatowski, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Chopin, Maria Skłodowska-Curie, postacie zbiorowe, przypominające o wielokulturowości, wielowyznaniowości Polski (wśród nich: Żydzi, Kozacy, Ormianie, Tatarzy), walczący o polską wolność powstańcy (śląscy, styczniowi, listopadowi, warszawscy), żołnierze Piłsudskiego, wojsko polskie z czasów II wojny światowej, ludność cywilna, działacze Solidarności Sierpnia 80. itd. W przywołanej galerii postaci są też „zwykli” ludzie: mieszkańcy miast, dworów, grodów, wsi, miejscowości, wśród których główne role w literackim świecie odgrywają fikcyjne postacie młodocianych bohaterów (dziewcząt i chłopców) o staropolskich i współczesnych imionach. Są wśród nich między innymi: przygarnięty przez bandę zbójów 12-letni Gatek, który chciał zostać wojem; Leszka – oddana dwórka królowej Anny; utalentowana hafciarka Leosia, zaufana królowej Jadwigi, Wojtek – pomocnik Kopernika, Radek – syn mistrza Szymona, najlepszego płatnerza, 13-letni Rafał ordynans w Szkole Rycerskiej, Kordian – autor „Pamiętnika małego Polaka” i wiele, wiele innych małoletnich postaci, wokół których zogniskowane zostały najważniejsze wydarzenia polskiej historii.

Poniżej zamieszczam kilka przykładowych rozwiązań obrazujących efekty i niektóre strategie kreowania postaci historycznych w wybranych opowiadaniach. Przyjęte ujęcie obejmuje kolejno: dane personale postaci znanej z historii (imię i nazwisko); miejsce w cyklu „Zdarzyło się w Polsce” (z podaniem oznaczenia części, inicjałów imienia i nazwiska autora/-ki, tytułu opowiadania i numerów stron); hasłowy opis literackiej kreacji; wyliczenie zastosowanych zabiegów kreacyjnych.

KAZIMIERZ WIELKI

Miejsce w cyklu: I PO. PW. *Królewska sprawiedliwość. Opowieść z czasów Kazimierza Wielkiego*, 183–207.

Literacka kreacja i jej wyznaczniki: zapalony myśliwy, waleczny, „mocny człowiek”, dobry, zapobiegliwy gospodarz, ceniony przez poddanych za sprawiedliwość, dobroduszość, ganiony za rozpustne życie, niewierność mał-

żeńską i inne słabości, wyrozumiały, tolerancyjny, łaskawy wobec Żydów i innych mniejszości, człowiek mający wyrzuty sumienia z powodu krzywd wyrządzonych innym, potrafiący przyznać się do popełnionych błędów, żałujący za nie; uważny słuchacz, zainteresowany losem najuboższych itd.

Sposoby kreowania postaci w treści opowiadania: opis groźnej sytuacji i opis reakcji świadka wypadku (17-letni prosty chłopak z lasu, który udzielił pomocy rannemu królowi, nie wiedząc, że to król); motyw przyjaźni między królem a poddanym; ich szczere rozmowy, pomaganie sobie nawzajem; wypowiedzi monologowe (formie osobistych wyznań, relacji) np.: „A my to i owo słyszymy! Że Kazimierz wojny zwycięskie prowadzi, Krzyżakom i Czechom się nie daje! Że Ruś do Polski przyłączył! Hej! Mocny to człowiek! Mówią na niego „chłopski król”, bo broni ubogich kmieci przed ich panami!” (I PO: 191); osobiste wyznania: „Ja mam na głowie sprawę całego królestwa. Nawet nie wiesz, jakie to trudne! Jestem odpowiedzialny za los tysięcy ludzi...” (I PO: 200).

KRÓLOWA JADWIGA

Miejsce w cyklu: II OdM. GB. *Kronika pisana igłą. Opowieść z czasów króla Jadwigi*, 5–26.

Literacka kreacja i jej wyznaczniki: ukochana przez poddanych królowa-władczyni, kobieta-dowódca, żona Władysława Jagiełły; postać niezwykła, otwarta na innych, pełna dobroci, pobożna, ambitna, pracowita, mądra, czytana, odpowiedzialna, postępową, osoba potrafiąca rezygnować z własnego szczęścia dla dobra innych znawczyni sztuki, kultury, polityki, przywiązana do tradycji; postać bardzo zasłużona dla polskiej i europejskiej historii, troszcząca się o pamięć historyczną, jedność narodową miłośniczka nauki, chłonna wiedzy, nowych wyzwań itd.; nieszczęśliwie zakochana, dziewczyna-kobieta, której niespełniona miłość, smutek, żal, nie przeszkodziły przejść do historii jako jedna z najbardziej cenionych i pamiętanych „polskich królów” itd.

Sposoby kreowania postaci w treści opowiadania: monologi wewnętrzne postaci; motywy podróży, wędrowania, przełomowego wydarzenia; rozmowy królowej z poddanymi; rozmowy między poddanymi o królowej, jej zasługach, cechach; opisy sytuacji, zachowań i przeżyć; przypomnianie wybranych faktów z biografii królowej w opowieściach innych bohaterów; narracja I-os. postaci fikcyjnej – Leosi najmłodszej z hafciarek Jadwigi –portretująca królową, jej niezwykle osiągnięcia, talenty, cechy itd.; odautorskie – dodatkowe informacje o Jadwidze, jej zasługach dla Polski i niepowetowanej stracie, jaką była przedwczesna śmierć królowej: „To jedyna kobieta w naszej historii, która była najprawdziwszym królem. [...] Szkoda że umarła tak młodo. Miała zaledwie 24 lata” (II OdM: 26).

MIKOŁAJ KOPERNIK

Miejsce w cyklu: II Odm. K.SZ. *Kopernik – światło prawdy. Opowieść z czasów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta*, 137–147.

Literacka kreacja i jej wyznaczniki: genialny uczonec, astronom, lekarz, poeta, człowiek wielu talentów, kanonik, mieszkaniec kapituły warmińskiej we Fromborku; słynący z mądrości, niebywałej gościnności, wielbiciel dobrego jedzenia, nieugięty w realizacji swoich zamierzeń i przekonań; wytrwale dążący do wyznaczonych celów; autor epokowych dzieł, odwiedzany masowo przez innych uczonych z Polski i spoza jej granic; udzielający rad, wsparcia, cierpliwy, nieustraszony w bronieniu swoich racji.

Sposoby kreowania postaci w treści opowiadania: rozbudowane fragmenty biograficzne wplecione w tok narracji; zapisy dyskusji, rozmów, sporów uczonego z ludźmi nieumiejącymi otworzyć się na nową prawdę, nowe odkrycia; opisy przeżyć wewnętrznych postaci nieznajdującej zrozumienia dla swoich epokowych odkryć, ujawniające jego dylematy, osamotnienie, obawy, ale też wiarę we własne dokonania i przekonania co do słuszności obranej drogi; zastosowanie motywu przyjaźni i wzajemnego zrozumienia między astronomem a jego młodym pomocnikiem, któremu uczonec udziela rad, dla którego staje się mentorem i autorytetem.

Opowiadania współtworzące cykl „Zdarzyło się w Polsce” realizują typowy dla opowieści historycznych tworzonych z myślą o bardzo młodych czytelnikach wzorzec gatunkowy, przy czym dają się w nich też odnaleźć innowacyjne rozwiązania służące z jednej strony modelowaniu przedstawianych historii i ich bohaterów, a z drugiej pozyskiwaniu do współpracy lekturowej młodocianego czytelnika, któremu oferuje się różne formy wsparcia i motywacji od budowania nastroju tajemniczości, czasami grozy, zagadkowości, anegdota po dostarczanie wszelkich niezbędnych i dodatkowych informacji na temat bohaterów ojczystych dziejów. Do najbardziej charakterystycznych cech omawianych utworów z pewnością zaliczają się:

- dystans czasowy, historyczność wydarzeń i postaci sygnalizowane już w samych tytułach części cyklu i tytułach i podtytułach opowiadań, które mimo cyklicznego ujęcia i trójki autorów zachowują odrębność i autonomiczność, a jednocześnie stanowią ciąg książek celowo powiązanych ze sobą przemyślną koncepcją tematyczną i problemową oraz zbliżoną taktyką kreowania postaci i wydarzeń (Jakowska, 2011);
- adresat dziecięco-młodzieżowy, stawiający autorów przed koniecznością szukania rozwiązań warsztatowych (językowo-komunikacyjnych) i kreacyjnych, które pozwoliłyby udanie, ciekawie, atrakcyjnie łączyć materiał historyczny z fikcją literacką na miarę możliwości recepcyjnych współczesnego młodego czytelnika. Służą temu między innymi znajdujące się na końcu każdej części cyklu „Noty historyczne” zawierające informacje

- o czasie wydarzeń przedstawionych w każdym z 10 opowiadań (kolejnej części cyklu) i objaśnienia archaicznych wyrazów, nazw, tytułów, powiedzeń. Podobną funkcję pełnią odautorskie komentarze/„dopowiedzenia”/uzupełnienia zamieszczane bezpośrednio po każdym opowiadaniu (zapisane kursywą), których treść albo wzbogaca opowiedzianą historię o dodatkowe, bardziej szczegółowe informacje porządkujące, ciekawostki, albo/i przyjmuje formę podsumowania, klamry, refleksji wartościującej;
- postacie autentyczne – historyczne są zwykle wtapiane w ogólniejsze wydarzenia i zjawiska dziejowe, ich obecność jest wpisana w życie fikcyjnych postaci, z którymi wchodzi w różne zależności sytuacyjne, interakcyjne, emocjonalne, co z kolei sprzyja ich bliższemu, niekonwencjonalnemu poznawaniu, rozumieniu czy wartościowaniu; wiąże się to z ich heterogenicznym charakterem, tzn. łączą one w sobie autentyczność i fikcję; prawie w każdym opowiadaniu co najmniej jedna postać pierwszoplanowa – jest rówieśnikiem młodego czytelnika, co powinno sprzyjać lekturowemu zaangażowaniu, wejściu w przestrzeń opowiadanych i dziejących się historii;
 - główna funkcja tych opowiadań organizuje się wokół przystępnego, nieschematycznego, a zarazem wnikliwego i uporządkowanego przypomnienia historii, co potwierdzają zamieszczone w nich daty, nazwy miejsc, zawarte w tytułach i podtytułach oraz inaczej zlokalizowane i powtarzane sformułowania podkreślające miniony czas, np.: „Husarskie skrzydła. 10 opowiadań z czasów Rzeczypospolitej szlacheckiej”, „Kolorowy ptak. Opowieść z czasów Henryka Walezego”, „Kawa po wiedeńsku. Opowieść z czasów Jana III Sobieskiego”, „Akcja opowiadania toczy się w roku 1709”, „Akcja opowiadania dzieje się w roku 1683”, „Akcja opowiadania rozgrywa się w 1655” itd. (III. HS);
 - w obrębie każdego opowiadania występuje chronologiczny układ treści, z możliwymi retrospekcjami, przypomnieniami i nieskomplikowane wątki budowane często wokół motywów wędrownych, przygodowych, obyczajowych i okolicznościowych, pojedynków, scen bitewnych itd.;
 - w warstwie językowej opowiadań dominują żywe dialogi, potoczny styl mówienia, zastępowany uroczystym, podniosłym wtedy, gdy wymagają tego okoliczności, z bardzo oszczędnie stosowaną archaizacją językową w tekście głównym i prostotą wypowiedzi młodocianych i dorosłych bohaterów;
 - hybrydyczność i synkretyzm gatunkowy uwidaczniające się w często wprowadzanych do fabuły opowiadań elementów/wyznaczników charakteryzujących różne odmiany beletrystyki, chodzi głównie sensacyjność wydarzeń, wątki przygodowe i podróżnicze, motywy baśniowe i legendarne, wątki obyczajowe, psychologiczne, itd.;
 - wywoływanie iluzji dawności poprzez antykwaryczny „cytat”, elementy archaizacji językowej w rekonstruowaniu obrazów minionej przeszłości, hi-

storycznych przestrzeni, miejsc, krajobrazów, realiów codziennego życia, stosunków społecznych, obyczajowości itd.

ZAKOŃCZENIE

Literackie kreacje postaci historycznych zamieszczone w cyklu książek „Zdarzyło się w Polsce” stanowią nie tylko przykład żywotności i ciągłości tradycji tego typu pisarstwa, ale poniekąd też przeczą wieszczonym raz po raz przekonaniom o „końcu historii”, „kresie wielkich narracji” (Radomski, 2005). Tworzenie i wprowadzanie do obiegu czytelniczego beletrystyki historycznej wydaje się obecnie niezwykle istotne przede wszystkim ze względu na młode pokolenie, które dla świadomego rozwoju i „bycia” w kulturze – językowej, historycznej, literackiej, aksjologicznej, medialnej potrzebuje różnych form doświadczania ojczystych dziejów, związanych z nimi postaci, wydarzeń, pamiątek, znaków, miejsc, symboli, kodów itd. (Szpociński, 2021). Wypada w tym miejscu podkreślić, że przywoływane opowiadania, ich bohaterowie i lektura to tylko jedna z wielu możliwości rozwijania zainteresowań współczesnych młodych czytelników przeszłością i zachęcanie do jej krytycznego odkrywania na nowo, z nowych perspektyw, w aktualnych realiach i kontekstach kulturowych. Wykreowane w opowiadaniach cyklu „Zdarzyło się w Polsce” postacie historyczne zachowują potencjał kulturotwórczego, formacyjnego oddziaływania, otwierają się na nowe dialogi, na nowe odkrycia, nowe refleksje, oceny, pytania, wyobrażenia, a jednocześnie potrzebują „pracy pamięci”, uhistoryczniania (fizycznej) przestrzeni, w której żyjemy.

BIBLIOGRAFIA

- Balcerzan, E., Bolecki, W. (red.). (2000). *Osoba w literaturze i komunikacji literackiej*. Warszawa: IBL.
- Chrzóstowska, B. (1987). *Poetyka stosowana*. Warszawa: WSiP.
- Karwatowska, M. i in. (red.). (2016). *Konwencja i kreacja w tekstach kultury*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kasperski, E. (1998). Między poetyką a antropologią postaci. W: *Postać literacka. Teoria i historia*. W. E. Kasperski (red.). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Jakowska, K. (2011). *O cyklu opowiadań. Z teorii historii cyklu narracyjnego w Polsce*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Kosowska, E., Jaworski, E. (1990). Bohater w kulturze współczesnej. Wybrane zagadnienia. W: T. Kłak (red.), *Bohater w kulturze współczesnej. Wybrane problemy*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Kosowska, E. (1990). Postać literacka jako tekst kultury. W: T. Kłak (red.), *Bohater w kulturze współczesnej. Wybrane problemy*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Markiewicz, H. (1983). Postać literacka i jej badanie. W: A. Martuszevska i J. Sławiński (red.), *Autor, podmiot literacki, bohater: studia. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Martuszevska, A., Sławiński, J. (red.). (1983). *Autor – podmiot – bohater: studia. Zarys dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowak, M. (2010). Przeciw literackości na korzyść prawdy. Powieść historyczna i źródła. W: W. Bolecki, J. Madejski (red.), *Zapisywanie historii. Literaturoznawstwo i historiografia*, Warszawa: IBL.
- Radomski, A. (2005). *Wielkie narracje i mikronarracje – etyczne dylematy współczesnego pisarstwa historycznego*. Wrocław: Wyd. Naukowe DSWE TWP.
- Skotnicka, G. (2008). *Barwy przeszłości. O powieściach historycznych dla dzieci i młodzieży 1939–1989*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Skotnicka, G. (1987). *Dzieje piórem malowane. O powieściach historycznych dla dzieci i młodzieży z okresu Młodej Polski i dwudziestolecia międzywojennego*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Szpociński, A. (2021). *Współczesna kultura historyczna i jej przemiany*. Warszawa: Scholar.
- Stoff, A. (1982). *Status postaci w prozie historycznej po roku 1945. (Rekonesans metodologiczny)*. W: Cz. Niedzielski i J. Speina (red.), *Postać w dziele literackim*. Toruń: Wydawnictwo UMK.